मुक्तपीठ

सकाळ
सोमवार।१२।३।२००७

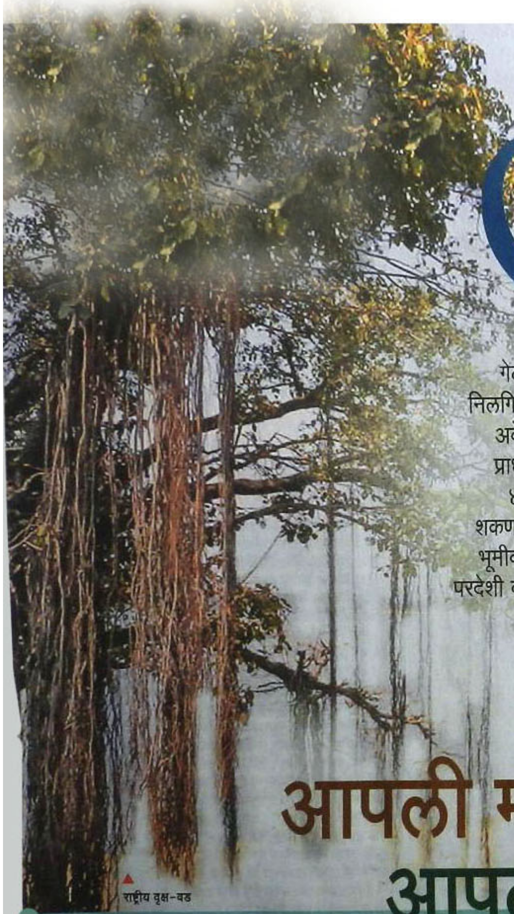

राष्ट्रीय वृक्ष-वड

आपली माती... आपली झाडं...

गेल्या अनेक वर्षांपासून आपण निलगिरी, सुबाभूळ, ग्लिरीसीडिया, अकेशिया या परदेशी झाडांनाच प्राधान्य देत आहोत. जवळपास ४,००० प्रकारची झाडे वाढवू शकणाऱ्या महाराष्ट्राच्या वैविध्यपूर्ण भूमीवर आपण या काही १०-१५ परदेशी वनस्पतींनी मर्यादा कशासाठी घालत आहोत?

केतकी घाटे, मानसी करंदीकर
(oikos.oikos.in)

आपण गुलमोहर, स्पॅथोडिया, टॅबोबिया अशी सुंदर फुलणारी परदेशी झाडे लावतो आणि त्यांच्या देखणेपणाविषयी आवर्जून कौतुक करतो, तेव्हा मनात असा विचार येतो, की पळस, पांगारा, तामण, राईकुडा, नाणा या तितक्याच सुंदर फुलणाऱ्या स्थानिक किंवा स्वदेशी झाडांकडे दुर्लक्ष का व्हावे? यात कुठेही स्वदेशी-परदेशीचा हेका न ठेवता पर्यावरणाच्या दृष्टीने समजून घेण्याचा सरळ मुद्दा आहे.

एखाद्या प्रदेशात निसर्गतः असणाऱ्या वनस्पती म्हणजे स्वदेशी किंवा स्थानिक आणि मुद्दाम आणून लावलेल्या वनस्पती म्हणजे परदेशी किंवा अ-स्थानिक. भारताविषयी बोलायचे झाले, तर आपल्याकडे हरएक प्रदेशाला या स्थानिक झाडांचा विशिष्ट वारसा लाभला आहे. अतिपावसाच्या प्रदेशातील वर्षभर हिरवीगार राहणारी झाडे असोत किंवा वाळवंटातील खुरट्या वनस्पती असोत, प्रत्येक भागातील बदलत्या हवामानाप्रमाणे वनस्पतींची रचनाही बदलते. त्यानुसार त्यांचे पर्यावरणाशी असलेले नाते बदलते. या वनस्पतींच्या समृद्धतेमुळे अनेक प्राणी-जीवांना आसरा मिळतो. जीवनचक्र सुरू होते आणि नैसर्गिक संसाधनांना बळकटी येते. यामुळेच 'स्वदेशी'च्या पुढे जाऊन 'स्थानिक' वनस्पतींचे महत्त्व लक्षात घेणे जास्त गरजेचे. अशा वनस्पतींची जोपासना करणे म्हणजे एक प्रकारे आपल्या निसर्गाचे संवर्धन करणे आहे. परंतु गेल्या अनेक वर्षांपासून आपल्या निलगिरी, सुबाभूळ, ग्लिरीसीडिया, अकेशिया या परदेशी झाडांनाच प्राधान्य देत आहोत. याचे साधे कारण म्हणजे त्यांची उपलब्धता आणि पटकन मिळू शकणारी हिरवाई, हे जरी असले तरी त्यामुळे निर्माण होणारे अनेक धोके लक्षात घेतले जात नाहीत. बऱ्याचदा या परदेशी वनस्पती आपल्या मूळच्या जंगलाची आंतररचना बिघडवतात. आपल्याकडे अशा प्रकारचा शास्त्रीय अभ्यास झाला नसला तरी काही निरीक्षणांतून लक्षात येते, की या वनस्पती आसपासच्या झाडांच्या वाढीवर परिणाम करतात. आपल्याकडे बऱ्याचशा भागात ऱ्हासाची प्रक्रिया सुरू झाली असल्याने तिथे या वनस्पती पटकन पसरतात आणि हळूहळू त्यांचे एकेरी पट्टे तयार होऊ लागतात. खूपदा त्या तणाप्रमाणे पसरू लागतात. उदा.- टणटणी/घाणेरी (Lantana camara) किंवा सुबाभूळ आदी वनस्पती सर्वत्र खूप पसरत आहेत. त्यांच्या बिया सहज रुजत असल्याने त्यांना आळा घालणे कठीण होते. तसेच या परदेशी झाडां

च्या एका प्रकारच्या लागवडीने मूळच्या जंगलाप्रमाणे असलेले विविध स्तर तयार होत नाहीत. पण तरीही आपल्याकडे पाश्चात्त्य देशांचे अनुकरण करून अशा प्रकारची एकेरी लागवड करण्याचा प्रघात सुरूच आहे. खरे तर लागवड करताना आपल्या विषुववृत्तीय हवामानातील ऋतुबदल आणि जैवविविधता या गोष्टींचा विचार करणे गरजेचे. जवळपास १७,००० प्रकारची फुलणारी झाडे वाढवू शकणाऱ्या भारताच्या व जवळपास ४,००० प्रकारची झाडे वाढवू शकणाऱ्या महाराष्ट्राच्या वैविध्यपूर्ण भूमीवर आपण या काही १०-१५ परदेशी वनस्पतींनी मर्यादा घालत आहोत.

जरा आमचंही ऐका

वरील सर्व मुद्दे विचारात घेता शक्य तिथे जास्तीत जास्त प्रमाणात ही स्थानिक वनस्पतिसंपदा वाढवणे गरजेचे वाटते. अन्यथा आपल्या कितीतरी जाती नैसर्गिक भागात वाढत असलेल्या माणसाच्या हस्तक्षेपामुळे नष्ट होत आहेत. हे टाळण्याकरताच या वनस्पतींचे विविध उपयोग लक्षात घेऊन त्याप्रमाणे लागवड करणे महत्त्वाचे. याकरता प्रत्येकाने प्रयत्न करायला हवेत. प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष ते खालीलप्रमाणे असू शकतात -

१) माझी जमीन नाही. मी काय करू शकते/तो?

- स्थानिक झाडांविषयी जाणीवपूर्वक ओळख करून घेणे. त्यांच्या फुलण्या-फळण्याच्या नोंदी ठेवून त्यांची प्राणी-पक्ष्यांशी असणारी नाती शोधणे.
- या झाडांविषयी सतत बोलणे, इतरांना माहिती देणे.
- घरातल्या शेजारच्या लहान मुलांना या झाडांशी ओळख करून देणे.
- मोठ्या प्रमाणात जलद गतीने पसरणाऱ्या परदेशी झाडांच्या नोंदी करून त्या माहितीची इतरांशी देवाणघेवाण करणे. ▶ पान २ वर

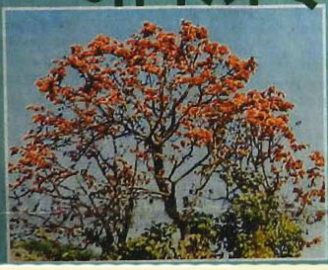

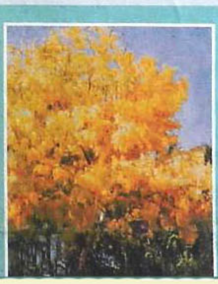

आपली माती... आपली झाडं...

(पान १ वरून)

२) माझी जमीन आहे. मी काय करू शकते/तो?

-सर्वप्रथम जमिनीची सद्यःस्थिती (ऱ्हासाची पायरी) ओळखून नैसर्गिक संसाधनांचे पुनरुज्जीवन करून मगच लागवड करणे हितकारक. जमिनीवरची मूळची विविधता जपली जाणे अत्यंत गरजेचे. त्याबरोबरीने गवते वाढवावीत. प्रथम कणखर, दुष्काळ सहन करू शकणाऱ्या, जमिनीतील नत्र वाढवणाऱ्या वनस्पती लावाव्यात व नंतर इच्छित लागवड करावी.

-जमीन कुठल्या हवामानाच्या / पावसाच्या प्रदेशात आहे, हे जाणून नंतर झाडे निवडावीत. महाराष्ट्रात साधारण तीन प्रकारचे पावसाचे प्रदेश दिसतात. अति पाऊस, मध्यम पाऊस, कमी पाऊस. प्रत्येकाप्रमाणे झाडांची निवड बदलेल.

- जमिनीच्या Land use / वापराप्रमाणे स्थानिक झाडांची निवड करावी. उदा.- फार्म हाऊस, पर्यटन स्थळ, टाऊनशिप इंडस्ट्री, (Reforestation), वनीकरण, Commercial plantation, औषधी, इमारती लाकूड, वनउपज- (डिंक, तेल, साल, फायबर, फळे) इ. विविध जागांप्रमाणे व त्यांच्या गरजेप्रमाणे आपल्याकडे स्थानिक वनस्पती वाढवता येऊ शकतात. तीनशे स्थानिक झाडांची माहिती देणारी सीडी लवकरच प्रकाशित होत आहे.

लागवडीकरता एक नमुना :

मध्यम पावसाच्या प्रदेशातील फार्म हाऊसकरिता खालील झाडे लावता येऊ शकतील -

सुंदर फुलणारी (पळस, पांगारा, बहावा, तामण); फळं देणारी (तोरण, करवंद, अमोनी, जांभूळ, बिब्बा); सुवासिक (कुंती, खुरी, नाणा, कुसर); औषधी (वाळा, वेखंड, गवती चहा, तुळस, अडुळसा); जमिनीलगत वाढणारी (मंडूकपर्णी, दूर्वा); कुंपणाकरता (निरगुडी, मेंदी, अडुळसा).

स्वदेशी झाडे कल्पवृक्षच

'आपली माती आपली झाडं' हा केतकी घाटे व मानसी करंदीकर यांचा लेख चांगला आहे. उन्हाळ्यात सर्व पक्ष्यांना खाद्य-सावली देणारी झाडे- वड, पिंपळ, पिंपरी, चिंच, विलायती चिंच, उंबर- या झाडांना आपण विसरलो आहेत. ही उपयुक्त झाडे महामार्गाच्या कडेला, शेताच्या बांधावर, कोपऱ्यात, खेड्यात, शहरांत लावणे आवश्यक आहे. मे महिन्यात या झाडावर किती प्रकारचे पक्षी येतात, बसतात हे शहरवासीयांनी अवश्य पाहावे!

– डॉ. श्री. ना. मुळे